

שיר לערב חג העצמאות על היחסים הסימביוטיים בין תרצה אתר לאביה

זיוה שמיר

בשנת 1973, כשלוש שנים לאחר פטירת אביה, המשורר **נתן אלתרמן**, כתבה **תרצה אתר** את שירה "שיר לערב חג". הלחין אותו יעקב הולנדר, ומירי אלוני ביצעה אותו בביצוע בכורה בעיבודו של משה וילנסקי בפסטיבל הזמר והפזמון העברי שהתקיים אז דרך-קבע במוצאי חג העצמאות. בשיר מתואר יום העצמאות של שנת 1970, שהיה בעבור המשוררת והפזמונאית הצעירה יום העצמאות הראשון שעבר עליה בלי אביה האהוב, תומך גורלה.

תרצה, שקשר סימביוטי, אמיץ ומסועף במיוחד, נתהווה בינה לבין אביה, מבטאת בפזמון "שיר לערב חג" את סירובה להשלים עם העובדה המרה שהחיים מוסיפים לפעום והעיר מוסיפה לחוג את חגיה אף-על-פי שהמשורר התל-אביבי בה"א הידיעה כבר אינו נמצא בין החוגגים. תרצה אתר הייתה בתו היחידה, ותל-אביב שאותה ליווה בכל תחנות חייו וחייה (חרף תקופת-מה שפָּה נמשך לפריז) הייתה אהובתו היחידה העשויה מְבני בטון ומלט והמקושטת במרבדי גנים. שתי הצעירות האהובות, **תל-אביב** עירו וגם **תרצה** בתו נשאו שם של שם של עיר קדומה, הנזכרת בתנ"ך. שתיהן היו בנות-טיפוחיו של משורר-הדור, שעמד על ערשן ומנה את נשימות אָפֶן והתגאה בהישגיהן. עתה, לאחר מותו, הבת העומדת מול העיר החוגגת מתקשה להבין איך עיר זו משגשגת ומתרחבת בלעדי המשורר שעיצב את דמותה לא פחות מכל האדריכלים. איך היא, בְּתוֹ, זוכה בפרסים ובעיטורים, אף-על-פי שכל כתפו של מי שהביאה אל פסגת ההצלחה כבר אי אפשר להישען.

בנקודת ההווה של השיר המשוררת הצעירה עומדת בעיצומן של חגיגות יום העצמאות, בעיר תל אביב, ששמיה מלאים באורות של זיקוקי די-נור. גם היא עצמה מוקפת זיקוקי די-נור של תהילה, אך אין לה עם מי לחלוק את רגשותיה – את ששונה ואת אסונה. החגים קשים לה

מימי החולין. בולטת האנלוגיה בין הבת והעיר – שכל אחת מהן הייתה, כאמור, בתו היחידה או "אהובתו" של המשורר.

צירופי המילים בשיר, שרבים מהם נסמכים על שירי האב, מלמדים שבתו היחידה של נתן אלתרמן הכירה את יצירתו לאגפיה, למן שירי העלומים הגנוזים שלו, דרך שירתו "הקלה" לסוגיה, ועד ליצירותיו המאוחרות ביותר. כמו אביה, היא הרבתה להשתמש בשיריה בתחבולת ההאנשה (פרסוניפיקציה), וב"שיר לערב חג" היא העניקה תכונות אנוש לאופק, לערב, לרוח, לעיר, לעצים ולירח.

המילים "העיר אורוֹתֶיהָ הַדְּלִיקָה" שבפתח השיר מאנישות את העיר והופכות אותה למדליק הפנסים מספרי האגדה הנושנים. מילים אלה לקוחות למרבה ההפתעה מאחד מפזמוניו המוקדמים של אלתרמן – "אתה חיכית לי" (1935) – המתאר דווקא את "אורות הכרך" בוורשה, שם התגוררה משפחת אלתרמן שנים אחדות (בשיר ישן זה של אלתרמן נכתב: "הִנֵּה הָעִיר אֶת אורוֹתֶיהָ פָּבֵר הַדְּלִיקָה / הָאֲנָשִׁים הוֹלְכִים וְלֹא יוֹדְעִים לָאֵן"). תיאור האורות השטים בעיר מזכיר גם שיר מוקדם אחר של אלתרמן – "אתך בלעדיך" (1934) – המתאר את התנדודות במצב הרוח של גבר מאוהב שאהובתו בגדה בו. בין השאר הגבר מכריז בשיר זה על נכונותו להתנמך ולשאת את שובל הכלה של האישה האהובה עליו "השֵׁט מְלִילָה אֶל אָבִיב". 3. בשיר "ערב חג" הבת הניצבת בעיר החוגגת מספרת לאביה על החג הקרב; על שהיא מחכה ממנו ל"אות חיים" ("מְחַכָּה / לְצַעֲדֶךָ"). היא התייתמה בטרם עת מהאב שטיפח אותה והציג את הישגיה לראווה בלב רחב מגאווה.

ביום העצמאות 1973, כשתרצה אתר – הדוברת בשיר – כבר מוקפת בפרסום ובפרסים, היא שרויה באובדן כיוונים, ואינה יודעת לאן להפנות את מבטה. היא מתקשה רגשות לחוש שמחה, אף משוכנעת בתוגתה של העיר: "כִּי אֶתָּה / לֹא אֶתָּה". נתן אלתרמן אבד לבתו ולעירו, והשניות הזאת בלבה של הדוברת מתבטאת גם בלחן של יעקב הולנדר, שסולמותיו עולים ויורדים חליפות (המילים המירו את מילותיה של תלמה אליגון, שהזמרת מירי אלון התקשתה להזדהות אתן):

שיר לערב חג

כָּבֵר עָרֵב,
הַאֲפֵק אָדָם וְיָגַע.
אֶתְּהָ בְּנֹדָאֵי לֹא שׁוֹמֵעַ
אֶתְּהָ בְּנֹדָאֵי לֹא יוֹדֵעַ
שֶׁהָעָרֵב
עָרֵב חַג.
כָּבֵר עָרֵב,
הָעִיר אֲזוֹרֹתֶיהָ הַדְּלִיקָה,
צְמֵרוֹת אֲשֶׁלֶּיהָ הַסְּמִיקָה.
כֵּן, חַג יֵשׁ בְּעִיר, וְאֲנִי כָּאֵן
מִחֲפָה
לְצַעֲדָהּ.

עִיר חֲפָה וְשׁוֹקֶקֶת
רְבוּעֵי זְהָבֶיהָ מִדְּלֶקֶת
וּלְפֹתֵעַ צְמֵרוֹתֶיהָ שְׁמֵטָה
כִּי אֶתְּהָ
לֹא אֶתְּהָ.

שׁוֹב עָרֵב,
סְבִיב זְקוּקִים וְיָרַח
שְׁטִים עַל הָעִיר וְשְׁמִיָּהּ.
אוּלֵי רַק אֶתְּהָ הַיּוֹדֵעַ
מֵה קָרָה כָּאֵן
וּמֵתִי...

כֵּן, עָרֵב,
שְׁכוֹר מְשֻׁמָּחָה וּמְבֻכֵי
וְכָל נְשֻׁמֵתִי רַק אֶלֶיךָ
לְדַעַת שְׁאֵלָה חֲיִיד
שְׁעוֹדֶדָהּ...
שְׁאוּלֵי...

עִיר חֲמָה וְשׁוֹקֶקֶת
רְבוּעֵי זְהָבִיהָ מִדְּלֶקֶת
וּלְפָתַע צְמֻרוֹתֶיהָ שְׁמֹטָה
כִּי אֶתָּה
לֹא אֶתָּה.

כָּבֵר לַיְלָה,
הָעִיר נִרְדָּמָה עַל בְּנֵיהָ.
בְּקֶרֶן גֶּרֶם דּוֹמֵעַ
תְּלוּי עַל פְּלוֹנָס מִתְנַוְעֵעַ,
נְהַם רוּחַ
רַחֵשׁ חוֹל.

כּוֹ, לַיְלָה,
הַשֶּׁקֶט עָגַל וְרוֹגֵעַ,
שָׁלֵם וְעֵמֶק וַיּוֹדֵעַ
אֶת כָּל הַדְּבָרִים, כִּי עֵינֶיהָ
שָׁל הָעִיר
אוֹמְרוֹת הַכֹּל.

וְהָעִיר הַשׁוֹתֶקֶת
לְכַבּוֹדָד כּוֹכְבֵיהָ מִדְּלֶקֶת,
אֵיזָה שֶׁקֶט
אֵיזוֹ עִיר
עֲצוּבָה.
עִיר חֲמָה וְשׁוֹקֶקֶת...

"ערב חג" הוא מוטיב חוזר ביצירת אלתרמן, למן שיר העלומים המוקדם שלו "ערב חג", שפורסם אמנם אך נגזו ולא נכנס לספריו של המשורר. 4 במהלך חייו הוסיף אלתרמן להשתמש במוטיב זה של "ערב חג", שחג וחגא מובלעים בו, ובולט ביצירתו לתקופותיה החרוז מתוך השיר "ליל המצור" ("שמחת עניים") מ-1941, שבו המת אומר לרעייתו-אומתו: "רְאִיתִיךָ וְאָבִין כַּמָּה דַּק הַתֵּג / שְׁבִין טָרָם-שׁוֹאָה וְעָרֵב-חָג". כדי להמחיש את המעבר החד

המתחולל אצלנו בין חגא לבין חג, בחר אלתרמן במילים "דק" ו"תג" שרק תכונה פונטית זעירה אחת מבדילה ביניהן. אלתרמן ניבא ביצירתו הגאונית "שמחת עניים", גם את השואה וגם את התקומה (וכן את התג הדק המפריד בין הרעות לבין הרעות). תרצה אתר נקטה ב"שיר לערב חג" תחבולה דומה, בעת שקללה בבית האחרון את המילים המנוגדות תכלית ניגוד – "שותקת" ו"שוקקת" – שרק צליל אחד מבדיל ביניהן. אירועי יום העצמאות שברקע, לרבות צבעיהם וקולותיהם של זיקוקי די-נור, מזכירים "כְּמָה דֶּק הַתָּג" בין התוגה של יום הזיכרון לחגיגות יום העצמאות ולמופעי הזמר המתסיסים את נפשו של הציבור החוגג כיון נתזים.

*

אלתרמן היה טיפוס צנוע, "יושב אוהלים", שלא חיבב את התהילה המוחצנת ואת "טקטוק המצלמות" (כך כינה – בטי"ת ולא בתי"ו – ב"מעשה בחיריק קטן" את פעלולי התהילה, את אורות הבמה ואת בוחק הזרקורים המופנה אל אותם אישי-צמרת העומדים בפסגת חיינו). הוא בז לתופעת ה"סלבריטאות" שהתחילה להתפתח בימיו, פרי האמריקניזציה שסימניה ניכרו בחברה הישראלית בימי "המלחמה הקרה", ומיעט להשתתף במסיבות מתוקשרות. ואף-על-פי שהתרחק מן הצלמים, יש באלבומו גם כמה וכמה תמונות אישיות, ולא רק ממלכתיות. סדרת תמונות משנות השישים מגלה את המשורר המבוגר, ששִׁיבָה כבר זָרקה בשָׁעָרוֹ, מטייל בשדרה תל-אביבית עם נכדתו יעל. אין זאת כי ביקש לסייע לבתו היחידה תרצה לשאת בעול גידולה של הבת-התינוקת ולאפשר לה שעה קלה של מנוחה מן המטלות הרבות שרצו עליה.

תרצה עבדה בביתה יום-יום ללא הפוגה, משעת בוקר מוקדמת ועד חצות הליל: היא ניהלה את ביתה, טיפלה בילדתה, הופיעה על הבמה חיברה יצירות רבות, בעיקר פזמונים לשם פרנסה. בנוסף לכל אלה היא הרבתה בתרגומי מחזות. כשלושים מחזות תרגמה בחייה הקצרים, ובהם מחזות חשובים ונודעים כדוגמת "העלמה יוליה", "מי מפחד מווירגינייה וולף", "חתולה על גג פח לוחט", "ביבר הזכוכית" ו"מותו של סוכן". ספק אם יש עוד סופר במקומותינו שהפיק מספר רב כל כך של מחזות מתורגמים, אפילו האריך ימים ופעל ברציפות לאורך חייו.

דומתני שלא אטעה אם אניח שאביה, שביקר אותה יום-יום, פקח עין גם על התרגומים שהיו מונחים על האֶבְנִיִים, ואולי אף עבר עליהם בקולמוסו. היא אהבה את אביה אהבה עזה, וחשה הכרת טובה על שסייע בגידול הילדה ובטיפוח "ילדי הרוח". בעת חיבור "שיר לערב חג" היא עומדת נבוכה, כי דווקא לאחר מותו זכו פזמוניה להצלחה מרובה, ואחדים מהם זכו לפרסים יוקרתיים, בארץ ובעולם הרחב. ואולם, היא התייתמה מאב שטיפח אותה והציג את הישגיה לראווה מבלי להסתיר את גאוותו. כך, למשל, זכה שירה-פזמונה "אהבתיה" בפרס ראשון

בפסטיבל הזמר והפזמון 1970, והביא לפרסומו של **שלמה ארצי**, שהיה עד אז זמר אלמוני למדי (הפסטיבל נערך כחודשיים לאחר פטירתו של אלתרמן). שירה-פזמונה "אני אוהב את נעמי" בביצוע **חווה ודויד** זכה בפסטיבל טוקיו במקום הראשון, ונמכר ברבבות עותקים. היא הייתה מיודדת עם הזמרת **חווה אלברשטיין**, וכתבה לה שירים רבים למען תוכנית-היחיד שלה (ובהם שירה הידוע "הלילה"). העיר וריבועי זהביה 5 המדליקים למענה את אורותיהם כמוהם כאותם זרקורים שאביה לא אהב לראותם מכוונים כלפיו.

המילים "העיר אורותיה הַדְּלִיקָה" מבוססות כאמור על שיר מוקדם של אלתרמן ("אתה חיכית לי"), אך מזכירות גם את שירו הנודע "מ"כוכבים בחוץ" הפותח במילים "אָז חֲנֻרֹן נָדוּל הָאֵיר" ומסתיים בתיאור המואנש של העבר (של ההיסטוריה) הנכנס לעיר בדמות מדליק פנסים – דמות אופיינית מן ההיסטוריה העירונית האירופית השייכת כמובן לדורות שקדמו להמצאת החשמל, המדליקה את אורות העיר. הופעתה של דמות זו מזכירה את גזר דינו של החלוף: תיאור האפרוחים ("המצהיבים" כגוויליהם של דברי הימים) רומזת שגם התופעה הַדְּקָה והמצהיבה מיוֹשֵׁן הייתה פעם צהובה וחדשה כאפרוח שזה אך בָּקַע מהִבְיָצָה, בחינת "גַּם לְמַרְאֵה נוֹשֵׁן יֵשׁ רִנֵּעַ שֶׁל הַלְּדָת" ("ירח").

המילים "וְאֲנִי כָאֵן / מְחֶכֶה" מזכירות את המילים בשיר המוקדם "חיווך ראשון" (מן השירים המוקדמים המעטים ששילב אלתרמן ב"כוכבים בחוץ": "הלא ידעתי – אַתְּ לִי מְחֶכֶה [...] כְּלָם הִלְכוּ וְאַתְּ נוֹתְרֶת בַּחֲשֵׁכָה". תרצה הפכה את שירו של אביה לדיאלוג בינה לבינו. ב"חיווך ראשון" כתב אלתרמן "אֵךְ אַתְּ עוֹדֶךְ", ותרצה אתר ענתה כהד: "וְיִכָּל נִשְׁמָתִי רַק אֶלֶיךָ / לְדַעַת [...] שְׁעוֹדֶךְ...". אלתרמן כתב "הַמְּרִתְבִים שְׁטִים", ותרצה אתר תיארה כאן "וְיִקְוִים וְיִרַח / שְׁטִים עַל הָעִיר וְשָׁמִיָּה". אלתרמן כתב "אַתְּ לִי מְחֶכֶה", ותרצה אתר ענתה: "וְאֲנִי כָאֵן / מְחֶכֶה / לְצַעֲדֶךְ". אלתרמן כתב כאן על "חג בּוֹדֶד", ותרצה אתר תיארה ערב חג של בדידות, בלי האדם החשוב לה ביותר, שאיננו.

ואיך האם? ב"שיר לערב חג" נוכחותה נרמזת רק פעם אחת במילים "העיר נִדְּמָה עַל בְּנֵיהָ" המזכירות את הפסוק "נְהִי בְּכִי תִמְרוּרִים רַחֵל מְבַכָּה עַל בְּנֵיהָ מֵאֲנָה לְהִנָּחֵם" (ירמיהו לא, יד). האם, רחל מרכוס, נוכחת אפוא בשיר הזה, אך אין היא ניצבת גלויה במרכזו. ברוב טוריו של שיר זה עומדים הבת ואביה המת לבדם, והיא משמיעה באוזניו מונולוג אֶלִּפְטִי שאינו זוכה כמובן למענה.

בנושא הקשר האמיץ בין המשורר לתרצה בתו, דומה שלא מיותר להזכיר את פרשת בחירתו של השם "אתר". הספר "בין המשורר למדינאי", שהוציא מנחם דורמן בהוצאת הקיבוץ

המאוחד, כולל את התכתובת בין **דוד בן-גוריון** לנתן אלתרמן, שפה ביקש ראש ממשלת ישראל מהמשורר כמה וכמה פעמים להחליף את שמו הלועזי בשם עברי: **"צר לי על שלא שינית שמך הלועזי, שבמקרה משמעו הוא ההיפך של מהותך. אינך 'איש זקן', וראוי שאפילו הגילוי הפורמלי, החיצוני, שלך יהיה שם עברי"**. אלתרמן לא הרים את הכפפה. הוא צמח בראשית דרכו באסכולת שלונסקי, שרוב אנשיה טיפחו זהות קוסמופוליטית, ולא המירו את שם משפחתם בשם עברי – **שלונסקי, שטיינמן, פן, גולדברג, הורוביץ, לוי, זוסמן, טסלר**, ועוד. ה'כנענים' אימצו לעצמם, כמובן, שם עברי, והסופרים בני דור תש"ח הלכו בעקבותיהם והמירו את שמם הגלותי בשם עברי, כמעט בלי יוצא מן הכלל. אלתרמן לא צידד במגמה ה"כנענית" שביקשה להינתק מן הגלות, לא שעה לבקשתו של בן-גוריון, ולא שינה את שם משפחתו לשם "צעיר" שאינו נושא כ"חטוטרות" את מורשת הגלות. עם זאת הוא הציע לבתו תרצה שם עברי – אתר – המבוסס על אותיות שמו הלועזי. השם הזה התאים כיד לכפפה דווקא לאלתרמן האב, שהרבה לכתוב על אתרים, למן הרחוב התל-אביב ועד לעיר הארכיטיפית, לארץ ולעולם, וגם הרבה לחרוז את חרוזיו על-אתר. הוא העניק לה שם ששני אגפיה – השם הפרטי ושם המשפחה – קשור באתרי הארץ.

תרצה חייתה כאמור את חייה היצירתיים בסימביוזה עם אביה – הכירה את כל יצירותיו לעומקן, וניהלה אתן דיאלוג גלוי וסמוי. לפעמים ניכרת בכתביה השפעה ברורה של יצירת אביה. כך, למשל, בדומה לחרוז האלתרמני הנודע **"שֵׁתְךָ, טַפֵּשׁ, אֶמְרֵת שְׁטוּת, / בְּעֶצְמְךָ אֶתָּה סִמְּטוּט!"**, כתבה תרצה אתר **"ב'האריה שאהב תות"** את חרוזו **"אֶבֶל הָאָרְיָה בָּכָה וְרָצָה רַק תוֹת / וְאֶת עֵינָיו נָגַב וְנָגַב כָּל הַזְּמַן בְּסִמְּטוּט"**. בדומה לאמירה ה"צברית" המתיילדת והלא-תקנית של אלתרמן בשירו **"ליל קיץ" ("לִילָה, כְּמָה לִילָה")** הניחה תרצה אתר לעצמה לשלב בפזמוניה אמירות בעברית לא-תקנית, ובפזמון **"שבת בבוקר"**, הכתוב בעברית כמו-ילדותית, חיננית בשיבושיה, נכתב: **"שֶׁבֶת בְּבֹקֶר! יוֹם יָפֵה, / אֶמָּא שׁוֹתָה הַמּוֹן קָפֵה, / אֶבָּא קוֹרָא הַמּוֹן עֵתוֹן / וְלִי יִקְנוּ הַמּוֹן בְּלוֹן"**.

*

אגב התמקדות בגילויי הסימביוזה שבין הבת והאב לא הרפו ממני המחשבות על שיר ישן, שנכתב כ-120 שנים לפני **"שיר לערב חג"**, וגם הוא מתאר עיר בערבו של חג וגם בו שלטת תחושה אמביוולנטית של ערגה לאהבה ותוגה על היעדרה. כוונתי ל"חג האביב" של המשורר המוכשר והטרגי **מיכ"ל** (1828 – 1852), שנכתב כשנתיים לפני מותו. מיכ"ל היה כידוע בנו של **אד"ם הכהן**, שהיה גדול המשוררים עד להופעתו של **יל"ג** בזירת הספרות העברית. בדומה לתרצה אתר, בתו של גדול המשוררים של תקופת המאבק על עצמאות ישראל, גם הוא הלך לעולמו בדמי ימיו.

בהגיעו מעיר הולדתו וילנה אל ברלין, שָׁפָה למד לימודים קלסיים ופילוסופיה, אף שמע מיכ"ל הרצאות מפי הפילוסוף הנודע פרידריך וילהלם יוזף שְׁלִינג (Schelling), בערוב יומו, הוא כתב את השיר מרטיט-הלב "חג האביב" (1850), שהוא בעיני רבים הטוב והחדשני בין שיריו. באמצע המאה התשע-עשרה, בתקופה שָׁפָה משוררי ההשכלה שרו שירי תהילה נאוקלסיים על מלכי ישראל וגיבוריו, הבקיע מיכ"ל דרך חדשה בשירה העברית, ותיאר בסגנון פְּרָה-רומנטי את תחושותיו האישיות של צעיר חולה, שאינו יכול להשתתף בשמחה הסוחפת את העיר החוגגת. אמנם הוא נמשך אל הצעירות היפות המתהלכות ברחובות ברלין, אך אינו יכול להיענות לרמזיהן ולמצוא אהבה בזרועותיהן, כי המחלה והמוות שומרים את צעדיו:

נָטוּ צְלָלִי עֶרְב, הַיּוֹם יָפוּח,
כָּל רַחֲבֵי הָעִיר הַצְּלָלִים בְּלִעוּ,
וּבְשִׁפְרָה הַיּוֹבֵל שְׁמֵשׁ יָשׁוּחַ –
אֵד לְקִצּוֹת עֵבִים עֶקְבוֹתָיו נוֹדְעוּ!

וּבְרִלִין הָעִיר הוֹמִיָּה צוֹלַחַת,
כִּי חַג לָהּ הַיּוֹם, חַג פְּסַח, חַג אָבִיב!
וּכְמִדָּה הִיא תִלְבֹּשׁ גִּילָה וְנַחַת,
וּבְחֻצוֹתֶיהָ אֵד צָהֳלָה מִסָּבִיב!

מִשְׁמַיִם אֲשֵׁב בֵּיתִי, אָנוּשׁ עַל שְׁבָרִי,
עַל נַחְלָה מִכְּתִי רוּחִי נַעֲפֶרֶת –
הֵה, בְּדָמִי יָמִי יִהְיֶה לְבִי קִבְרִי
וַיְגוֹן נִשְׁמָתִי בּוֹ כָּאֵשׁ בּוֹעֶרֶת! [...]

הַנְּנִי חִי, אֵד עֵינָה נִפְשִׁי לְמִוֹת!
חִי אָנִי! אִם נִקְרָא לְמִוֹת חַיִּים...
אִם עֵלָם נוֹשָׂא כָּל עֶקֶת צְלָמֹת
עוֹד חִי יִקְרָא תַּחַת הַשְּׁמַיִם!

חִי הֵה עוֹדֵנִי, כִּי לְגִדִּיל הַשְּׁבָר
עוֹד אֶהְבֵּת הַחַיִּים בְּנוֹ תַּנּוּחַ.
הוּי מַה נוֹרָא הוּא לְשִׁישׁ אֶלֵי קִבְרִי
עַת בְּחַיִּים תִּדְבֹּק נִפְשׁ וְרוּחַ.

אֶרוּרָה אֶהְבֵּת-הַחַיִּים לְנֶצַח!
בְּמִצּוֹקוֹת כָּל גִּבֹר הִיא הַנוֹרָאָה.
הִיא תִכְלָא יְדֵי בְּעֶצְמוֹת שֵׁית רֶצַח,
וּמִדוּחֵי תִקּוּוֹת-שְׁוֹא הִיא נִבְאָה! –

קול צְהֵלֶת עֵם שֶׁם בְּחוּצוֹת יְרִיעַ,
וּכְבֹּר אֹר הַגֵּז בְּרַחוּבוֹת זְרוּחַ;
אֶעֱזֹבָה-נָא בֵּיתִי, אֶצְאָה אֶרְגִיעַ,
הֵה, אוֹלֵי רַגַע גַּם עֲצָבֵי יְנוּחַ!

וּכְבֹּר עֲלָמוֹת יְפוֹת שֶׁם נְהָרוּ,
הֵה, אֵד גִּילַת רִגְוֹן עַל כָּל אַפָּיִם;
בֵּין מְרֵאוֹת הוֹד אֵלֶּה פְּנֵי קִדְרוֹ,
כָּעֲנֹן יִשְׁכּוֹן בֵּין כּוֹכְבֵי שָׁמַיִם!

וַיִּפֶּה-פִּיּוֹת עֲלָמוֹת עוֹטוֹת שָׁנִים
לְשׂוֹא עֵינַיְהוֹן תִּפְקָנָה אֶהְבִּים;
הֵה, חֲלָפָה חֲמֻדַּת יָמִי, עֵת עֲדָנִים,
עֵת לִיפֵי-הוֹד נִפְשֵׁי שָׁרָה עֲגָבִים!

בִּיפֵי עֵינֶיךָ לֹא עוֹד אֶחְזָה שָׁמַיִם
גַּם קוֹלְךָ כִּי עָרַב אֲזַנִּי לֹא תִבֶן -
הֵה! לְטַרַח לִי כָּל נֵעַם הַחַיִּים
כִּי לִבִּי בִי חָלַל וַיְהִי לְאַבּוֹן!!

גַּם אֶהְבֵּת חֲנָה יִפְתִּי הָאֲחֵת
מִלֵּב קִרְעֵתִי עוֹ אֶהְבֵּה כְּמִנּוֹת!
מַה לָּהּ אֵל לִבִּי? שֶׁם עָרוּדַת הַשְּׁחֵת!
אוֹר חַיִּים הִישִׁפֹּן בְּמִקּוֹם צִלְמִנּוֹת?!

בֵּין מִצְהָלוֹת הַמוֹן חוֹגֵג שְׁמִיחַ
קוֹדֵר הַלְכָתִי וְאֶחֱשֵׁה הַפְּעַם!
הוּי! הֵן מִיגוֹנִי אֲנֹכִי בּוֹרַח
מִכְבֹּד תּוֹגָה מִנְטָל הַזַּעַם!

אֵת רֶכֶב הַבְּרִזָּל רַגַע עֲבַרְתִּי
אֵת בֵּית הַזְּמֶרָה, גַּם הֵיכַל הַמְּלֶדֶד;
עַד קֶצְוֵי-בְּרִלְיוֹן נִהַדְּפֵתִי, נִנְעַרְתִּי
בֵּין רַבְבוֹת עֵם נוֹדֵד אֲנִי וְהֶלֶדֶד!

אֵד לְרִיק אֶרוּצָה - רַעֲיָה אֲיָמָה...
תִּשְׁמַר צַעְדֵי הֵה! אַחֲרַי הִיא הוֹלְכָת -
עַד בְּלַעֲי רִקִּי לֹא תִרְף הַזְּעוּמָה
וּבִיד נַעֲרָצָה בִּימִינִי תוֹמְקָת!!

ומגורות צלמוֹת אֶתֶּהּ הֵם בְּאִים
פְּנִיָּה הַשְּׂאוֹל, רִיחָה רִיחַ קָבֵר...
שְׁפוּ עֲצָמוֹתֶיהָ - וְכִמוֹ הַרְפָּאִים -
וּלְחַיֵּי תֵאמֵר: אֵין תִּקְוָה וְשִׁבְרָ!!

וּבְאֵבֵי יָמַי בִּי תִפְתָּה עֶרְכָּה
הִיא חֲבֵלָה רוּחִי, לָהּ לְבִי מוֹרְשָׁה –
וּבְכוּס עֲלוּמֵי - הָהָ! לְעֵנָה מְסַכָּה...
מִחֲלָתִי הִיא!! - הָהָ, מִחֲלָה מְשֻׂאוֹל קִשָּׁה!!

אֲחֲרֶיהָ מָוֶת יִתְחַלֵּץ כְּרַע
הוּא אַחֵר לְכֹתוֹ, יִצְעַד בְּעֲצָלְתֵּימִ!
שׁוּעֵי לֹא יֵאָזִין, קוֹלִי בַּל שׁוּמַע
אָרוֹר הַמָּוֶת! אָרוּרִים הַחַיִּים!!

(חוהמ"פ תר"י ברליון)

תרצה אתר לא נתנה פומבי לקשיים הניצבים בדרכם של בנים לאנשים ידועים, שהציבור נושא פניו אליהם – קשיים הנובעים מהשוואה בין-דורית בלתי פוסקת, לרוב גם בלתי מוצדקת. כאשר מיכ"ל הוציא את שיריו בקובץ, נזדרזו רבים בקרב המבקרים ובני הדור, וקבעו שניכרת בהם ידו המנחה של האב – אד"ם הכהן – שהיה אז כאמור אביר השירה העברית. כשפרסמה תרצה אתר את קובץ שיריה הראשון (תשכ"ד) וגם את השני – "בין סוף לבין סתו" (תשל"ב), מצאו המבקרים עדויות להשפעת שירת אלתרמן. ואכן היה יסוד לדבריהם, אלא שבאותה עת לא היה אפילו משורר ופזמונאי אחד בכל "הרפובליקה הספרותית", שלא עבר "שלב אלתרמני" בקריירה שלו. השפעתו של אלתרמן הייתה כה עמוקה ודומיננטית, עד שהשירה העברית מלאה בפונדקים, בתיבות נגינה, במשוררים טרובדורים ובדרכים הנפקחות כעין מופתעת אל מול שערי העיר. מה הפלא שנמצאו מוטיבים, תבניות ריתמיות וסטרופיות, תחבולות רטוריות וכדומה, שחלקלו משירת אלתרמן אל שירת הביכורים של בתו?

וגם אני הצגתי כאן רק צד אחד של המשוואה – את עקבותיו של אלתרמן בשירת בתו. ואולם, כוחה של תרצה אתר התבטא בתחום אחר, שבו אביה כמעט שלא נגע (למעט שירים אחדים החבויים במחברת "שירי פריז" שאותם גנז אלתרמן). היא התמקדה בשחזורן של חוויות ילדות, מבית סבתא ומבית אבא-אימא, ולא בשירה אידיאית – היסטוריוסופית ואקטואלית כאחת – כשירת אביה המפורסם. דווקא הוא, שנדד עם משפחתו בערים אחדות במרחבי אירופה עד הגיעו לתל-אביב, לא מצא לנכון לספר את סיפורו האישי, המנומר מצבעים כה

רבים. מותר כמדומה להניח שאלתרמן זרה פה ושם פכים קטנים מימי ילדותו – כמו תיאור פנסי העיר ברחוב דז'יקה הוורשאי משירו "אתה חיכית לי", המזכיר את אור פנסי הגז משירו של מיכ"ל ושנתגלגל ל"שיר לערב חג" – אך הוא הקנה תמיד לתיאוריו נופך ארכיטיפי, החורג מגבולות הזמן והמקום, בעוד שתרצה אתר תיארה תיאורים קונקרטיים, כפי שנקבעו בזיכרונה של ילדה תמימה.

כבשירה הרומנטית הרבתה תרצה אתר לכתוב על זיכרונות הילדות, וכמו בשירה הרומנטית היא התמקדה בילדות ובזקנה. "הילד הוא אבי האדם", 6 קבע המשורר הרומנטי הגדול ויליאם וורדסוורת', ואכן שתי דמויות היסוד הללו – הילד והזקן – מאכלסות את מיטב השירה הרומנטית: זה פותח את מעגל החיים וזה מסיימו. בספרה של תרצה אתר "ארצות הנשייה" בולטות דמויותיהן של הילדה ושל סבתה, ובולט היעדרם של בני המשפחה האחרים, לרבות האב והאם.

אצל תרצה אתר אין מדובר בדמויות ארכיטיפיות, אלא בדמות אוטוביוגרפית, בסבתה של המשוררת שגידלה אותה כשאביה ישב במערכת העיתון או ב"כסית" ואמה עלתה על במת תאטרון "הקאמרי". אלתרמן כתב על דמויות מוכללות וטיפוסיות – האב, הרעיה, הבת, ההלך, הפונדקית – והצניע את הממד האישי עד כדי טשטושו המוחלט כמעט (היום הוא מתגלה לחוקריו, אך רק במשורה). תרצה כתבה על חוויות קונקרטיות מימי הילדות, שהיא מעניקה להם באמצעות הדמיון היוצר ממד שמעבר לנגלה, וכך תמונה המונחת תחת הזכוכית שעל-גבי המזנון, שפעם נהגו לשים תחתיה תמונות של בני המשפחה, הופכת בדמיונה לאגם שקוף שהדמויות נזקפות ממנו כקני-גומא.

הישגיו של מיכ"ל עלו לדעת רבים על הישגיו של אביו. לתרצה לא היה סיכוי להתחרות בכשרונו החד-פעמי של אביה, שהקים מפעל ענקים. הוא ישב כל ימיו בד' אמות, ליד המכתבה, וחיבר בלי הרף את שיריו, את "טוריו" ואת פזמוניו (ככתוב בשיר י"ז של המחזור "דברים שבאמצע", הכלול ב"חגיגת קיץ"). ואולם, הבת שידעה שיצירתה לעולם לא תגיע ליצירת אביה – הן בממדיה הן בעושר הסמנטי שלה – חיפשה ומצאה בקעה להתגדר בה, ולא אחת עשתה בה נפלאות.

הערות:

1. שירם-פזמונם של נתן אלתרמן ומשה וילנסקי "אתה חיכית לי" נכתב לתכנית ל"ט של תאטרון "המטאטא" ("ישמע קולנו", מופע הבכורה ביום 21.12.1935).

2. ערב חג. 'כתובים', שנה ו, גל' מ-מא (רעב-רעג) (ערב ראש השנה תרצ"ג, 30 בספטמבר 1932), עמ' 3.

3. גזית, ב, חוב' א, תרצ"ד, עמ' 33. כונס בספרו של אלתרמן שירים: 1931 – 1935 (בעריכת מנחם דורמן), תל-אביב תשמ"ד, עמ' 143-144.

4. אלתרמן השתמש בצירוף 'ערב חג' גם בשירתו הקלה, כגון בשיר הקדשה שחיבר ליהושע ברטנוב לרגל יום הולדתו: 'עֶרֶב חַג הוּא, לֹא כֵן? עוֹד לֹא תָם הַסְפּוּר / עוֹד לְשֵׁאת וְלִשֵׁאת וְלִלְקֹת. / הַזְקֵנָה? הַבְּלִים! הַזְקֵנָה הִיא אֶפּוּר... / מִתּוֹכוֹ עוֹד עֵינֶיךָ בּוֹרְקוֹת אֶל הַמְּלֶאכֶת".

5. ריבועי הזהב של העיר יכולים להיות חלונותיהם של בתי העיר (כבתמונת העיר עם עיניה המכוסות זוהב בשיר 'ליל קיץ') או ריבועי המרצפות שעל מדרכות העיר (כבשירו של אלתרמן 'יהם לבדם' החותם את 'כוכבים בחוץ').

6. המימרה כלולה בשירו של ויליאם וורדסוורת' 'My Heart Leaps Up', המובא כאן בתרגומי:

יִלְבִּי עוֹלֵץ וּמְנִתֵר / מוֹל קִשְׁת בְּרִקִיעַ / כֶּף בְּיָמֵי כְּיֵלֵד תָּם / כֵּן בְּיָמֵי בְּבִגְרוּתָם / וְכֶף לְכַשְׁאֲזֵקוֹן יוֹתֵר, / וְלֹא – קֶצִי יִגִיעַ. / הֵיֵלֵד אֶב הוּא לְאֲדָם. / לוֹ יִהְדָּקוּ יָמֵי לְעַד / בְּאֲדִיקוֹת טְבַעִית כְּדָת".

הערה:

פירוש שונה בתכלית מפירושי לייסיר לערב חג" עולה ממאמרו של איתמר זהר "מי אמר שזה שיר שכתבה תרצה אתר לנתן אלתרמן", בעיתון 'הארץ' מיום 19.4.2026. לא ננעלו אפוא שערי פרשנות.